

Problém analytických a syntetických výrokov nie je len otázkou klasifikácie a jej oprávnenosti, ale je zložitou problematikou týkajúcou sa základných kategórií teórie poznania. V jej rámci možno formulovať ďalšie čiastkové otázky, napríklad čo je analytičnosť a syntetičnosť, čoho sú atribútmi; nakoľko je rozlišovanie výrokov, súdov na analytické a syntetické oprávnené a aký má gnozeologický zmysel; na základe čoho sú analytické pravdy možné, čo je apriórne poznanie; aká je gnozeologická hodnota analytických a syntetických výrokov a právd. Ani o jednej z týchto otázok nemožno hovoriť bez toho, že by sme sa nedotkli ostatných. Z toho vidno, že ide o komplex problémov, za ktorými stojí vlastne principiálna gnozeologická orientácia. Toto všetko ešte nadväzuje pritom na otvorenú problematiku definície súdu, výpovede a pravdy. Možno však povedať, že všetky úvahy tohto druhu vyúsťujú do centrálneho problému, ktorý má pre gnozeológiu a logiku základný význam, a to je podstata pravdy a logickej odvoditeľnosti. Z labyrintu navzájom súvisiacich otázok si môže štúdia obmedzeného rozsahu všimnúť iba niektoré. Hlavnou myšlienkou, ktorú tu rozvážame, je téza, že pri riešení problému analytických a syntetických výrokov treba vychádzať už zo základnej stavebnej jednotky poznania a to je pojem. Chápanie štruktúry a funkcie pojmu je pre chápanie analytičnosti a syntetičnosti rozhodujúce. Východiskom našich úvah je Kantovo rozlíšenie súdov, ako je vyložené v *Kritike čistého rozumu* a ktoré možno považovať za klasické. Na ňom možno súčasne demonštrovať aj charakter Kantovej filozofie vôbec. Kant bol nesporne aj v tomto ohľade podnetný i keď rad mysliteľov, najmä moderných, má k nemu kritické výhrady a iné pohľady na analytické a syntetické súdy.

V úvode *Kritiky čistého rozumu* Kant tvrdí, že všetky súdy možno rozdeliť na analytické a syntetické. Pod súdom rozumie jednoduchú subjektovo-predikátovú výpoveď, kde subjektom je „vec“ ako objekt, o ktorom sa hovorí. Syntetický súd je podľa Kanta taký, ktorý spája, syntetizuje nesúvisiace a navzájom neodvoditeľné pojmy. Takýto súd obohacuje, rozširuje naše poznanie. Naproti tomu analytické súdy vznikajú analýzou, rozborom pojmu logického subjektu a iba explikujú to, čo je v pojme subjektu obsiahnuté. Tieto súdy poznania po stránke obsahovej nerozširujú, ale ho iba spresňujú, explicitne rozvádzajú.

Kantovo rozlíšenie súdov na analytické a syntetické súvisí s jeho chápaním apriórneho a aposteriórneho aspektu poznania. Analytické súdy sú apriórne v tom zmysle, že na ich utváranie stačí analytická schopnosť rozumu bez účasti empirie. Zdroj syntetických súdov je iný, je to skúsenosť hovoriaca o vonkajších predmetoch. Kant si však všimol, a okolo nich rozviedol svoju teóriu poznania, skupinu súdov, ktoré sú analytické v tom zmysle, že hovoria o vonkajšej realite, ale sú apriórne odvodené. Nazval ich syntetickými a priori a ich problematiku možno považovať za charakteristickú črtu jeho filozofie. Kant rozviedol v inej podobe a v iných súvislostiach starý problém nastolený už Aristotelom, Leibnizom i Humom a ktorý

neustránil svoju aktuálnosť dodnes, a to je podstata absolútnej (nevyhnutnej) pravdy a kontingentnej pravdy, pravdepodobnosti. Koncepcie týchto právd sa zreteľne uberali dvoma smermi, a to tak, že absolútne pravdy sa umiestňovali do racionálnej oblasti, zatiaľ čo výroky s hodnotou pravdepodobnosti do oblasti empirie. Leibniz rozlišoval rozumové a faktové pravdy. Hume hovoril o vzťahoch medzi ideami a o faktovom obsahu. Aj keď tieto chápania vychádzali z rôznych metafyzických predpokladov, predsa sa v nich vinie ako spoločný menovateľ jeden zásadný problém formulovateľný v rôznych rovinách a podobách, v dilemách: a priori a posteriori, dedukcia — indukcia, racionalizmus — empirizmus. Otázka o povahe analytických a syntetických súdov sa môže zdať z týchto vyšších problémových hladísk čiastková, ale vždy má kardinálny význam.

Analytícnosť a jej kritériá. Predpokladom náležitého používania termínu „analytický“ je definovanie jeho obsahu a zdôvodnenie jeho oprávnenosti. Pri dosahovaní toho cieľa však nevyhnutne použijeme analytický postup, t. j. explikáciu pojmu alebo pojmov obsiahnutých v definícii. To znamená, že už musíme predpokladať predbežnú definíciu, lebo len tak je explikácia možná.

Analýza je proces, operácia rozkladu nejakého celku na časti, syntéza je jej opakom, skladaním častí vo väčší celok, vytváranie celku z častí. Táto aktivita sa uskutočňuje vo dvoch zreteľne odlišných oblastiach, a to v materiálnej (reálno-vecnej) a v ideálnej (duševno-rozumovej). Všetku zámernú ľudskú činnosť možno redukovať a opísať týmto rozkladno-skladobným modelom. Už prvé rozbitie kokosového orecha alebo rozrezanie zabitého zvieraťa bolo materiálnou analýzou. Postavenie obydlija, ušitie odevu bolo a je syntetickým postupom. Pôvodný význam a zmysel slov „skladanie“, „rozkladanie“ je v tejto materiálnej praktickej sfére, pokiaľ sa používajú, a v ideálnej noetickej oblasti, je to — tak ako aj v iných prípadoch — analógia, či metafora. Rozumová analýza a syntéza sú procesy odohrávajúce sa v psychickej oblasti, kde „predmetmi“ sú psychické elementy, pojmy, predstavy. Ani v jednom prípade nemôžeme rozumove, *logicky* analyzovať *materiálny* predmet, ale iba jeho pojem, či predstavu. Je teda zásadný rozdiel medzi analýzou a syntézou ako pracovnými materiálnymi postupmi a gnozeologickou činnosťou, ktorá je jej formálnou obdobou. Toto však neznamená, že druhy aktivity sú oddelené metafyzickou ohradou. V živej konkrétnej činnosti alternujú a vzájomne sa dopĺňujú. Na utvorenie pravdivého pojmu človeka bolo potrebné najprv ho materiálne analyzovať, teda urobiť resekciu a pozrieť sa, čo je v jeho vnútri. Toto je obsah dejín anatómie človeka. Na druhej strane, ak prístupujeme k nejakému náročnému dielu, napríklad operácii srdca alebo stavbe veľkého vodného diela, iste im bude predchádzať myšlienková analýza vo forme plánov a teoretických predbežných priprav.

Termín „analytický“ a „syntetický“ je aj v gnozeologickom ohľade viacznačný. V najširšom atributívnom zmysle označuje akúkoľvek súvislosť s analyticko-syntetickými postupmi. Môže byť *prívlastkom* postupu, ale môže označovať aj *výsledok* tohto postupu. Ak použijeme Kantov príklad a povieme, že súd „Všetky telesá sú rozľahlé“ je analytický, myslíme tým to, že tento výrok vznikol analýzou pojmu *teleso*, a teda označujeme *genézu* daného výroku vo vzťahu k východisko-

vému pojmu. Existuje však skupina analytických výrokov, ktoré sa tak nazývajú nie pre ich pôvod, ale pre logickú *evidentnosť*, t. j. pre nemožnosť platnosti ich negácie. Je to napríklad výrok „Svetlo sa šíri momentálne alebo sa nešíri momentálne“ a tomuto podobné, ktoré možno formálne vyjadriť p alebo nie p. Platnosť tejto disjunkcie nevyplýva z empirickej analýzy svetla, ani z logickej analýzy pojmu svetla, ale z iných prameňov, o ktorých sa ešte zmienime. Sú teda dva významy pojmu „analytický“, a tak aj dve kritériá, na základe ktorých takto kvalifikujeme výroky. V prvom zmysle analytický je taký výrok, ktorý vznikol analýzou logického subjektu, a to tak, že sa konštatovala príslušnosť pojmu predikátu k pojmu subjektu ako časti k celku. V druhom prípade ide o výroky s univerzálnou platnosťou a nemysliteľnosťou platnosti ich opaku. Ich podstatu výstižne formuloval Juhos: „Keď veta platí vo všetkých mysliteľných prípadoch, jej platnosť sa neviaže na nijaké podmienky, je ničnehovoriaca alebo bez zmyslu. Tieto vety nazývame „analytické“ v užšom zmysle, alebo tautológie, vzhľadom na to, že sú vždy pravdivé. . . . „Platnosť“ opačných súdov je nemysliteľná. Sú to kontradikcie.“ (B. J u h o s, *Die Erkenntnis und ihre Leistung*, Wien 1950, str. 4). K r a f t rozširuje *materiálne* a *formálne* analytické výroky (V. K r a f t, *Erkenntnistheorie*, Wien, 1960, str. 183). Aj on má na mysli to isté, totiž uvedené dva aspekty analytčnosti. Za formálne analytické považuje také súdy, ktorých pravdivosť sa týka iba *vzťahov*, označených logickými konštantami (a, alebo, nie, všetky), pričom deskriptívne slová môžu sa nahrádzať akýmikoľvek premennými.

Rozhodnutie o oprávnenosti rozlišovania analytických a syntetických súdov predpokladá dôkladný rozbor aspoň jednej z týchto skupín. Objasnenie povahy analytických súdov vnesie svetlo aj do syntetických súdov, lebo navzájom polárne súvisia. Kraft považuje syntetické súdy za neanalytické.

Analytický výrok a štruktúra pojmu. Kant uvažoval o analytických a syntetických súdoch v subjektovo-predikátovej podobe a v dimenziách pojem — súd, pričom kritériom bol inkluzívny či exkluzívny vzťah predikátu k subjektu. Kvalifikácia súdu predpokladá zistenie tohto vzťahu. Analytičnosť označuje potom odvoditeľnosť daného súdu na súd širšieho rozsahu, v konečnej inštancii na definíciu subjektu. No už tu sa vynára problematičnosť východiskovej koncepcie. Hovorí daný súd o veci alebo o pojme tejto veci, inak formulované, označuje termín subjektu určitú *vec* alebo jej *pojme*?

Z formálnej stránky je súd spojením dvoch pojmov. No gnozeologický zmysel je daný nielen jeho vlastným obsahom, ale aj okolnosťami, v ktorých bol vyslovený, intencionalitou, čo sa vlastne *chce* ním povedať. Súd môže mať platnosť všeobecnej konštatácie, ale v tom istom jazykovom znení aj faktovú platnosť a partikulárne faktový denotát. Napríklad súdy, výroky „Strom je zelený“ alebo „Kameň je ťažký“ môžeme považovať za všeobecné výpovede, no problematickej platnosti, pretože nie každý strom a nie vždy je zelený a kameň nie je vždy ťažký, v gravitačnom poli opačného smeru je dokonca antiťažký. Ale tou istou výpoveďou môžeme opisovať aj konkrétnu vec v určitej situácii. Súd „Strom je zelený“ je pravdivý a empiricky verifikovateľný iba v definovanej situácii (dub, v lete, s listami).

Kantove východiská a formulácia problému vyplývajú z určitých metafyzic-

kých predpokladov, poznačených tradičným nemeckým racionalizmom, ktoré spočívajú predovšetkým v tom, že pojem figuruje ako nadsubjektívny element poznania, produkt nejakého všeobecného rozumu. Formulovanie analytického súdu predpokladá určenie logického subjektu definíciou. Ak definícia pojmu P obsahuje znaky a, b, c, . . . , potom každý súd konštatujúci príslušnosť znaku a, b, c, . . . k pojmu P je analytický. Z hľadiska racionalistickej koncepcie pojmu každý normálny rozum by musel formulovať rovnaké analytické súdy. Ak však pojem chápeme ako prvok živého poznania, ako syntézu skúsenosti, objavuje sa *psychologický* moment vnášajúci do celej problematiky nové svetlo. V čom je záruka, že všetci máme absolútne rovnaké pojmy? Je síce faktom, že v rámci danej rečovej oblasti používame tie isté výrazy s ustáleným zmyslom, prípadne niektoré medzinárodné symboly, ale to neznamená, že prvky vedomia sa *stotožňujú*. Relativizmus je zrejme v prípade pojmov empirického charakteru, ktoré sú súhrnom a relatívnym zakončením konkrétnej skúsenosti. To je príčinou toho, že obsahy pojmu napríklad koňa bude vo vedomí jednoduchého roľníka-praktika odlišný od pojmu vedca-zoológa. Totožnosť obsahu možno realizovať pri pojmoch normatívneho a konvenčného charakteru, ktorých definícia je postulatívna. V tom prípade sa však pojem nevzťahuje na niečo, čo *je*, ale na to, čo *má byť*.

Z relativizujúceho psychologického momentu vyplýva aj relatívnosť analytčnosti a syntetičnosti súdov. Ak by existoval dokonalý všetkovediaci duch, všetky jeho výroky by boli analytické. Toto je však metafyzická fikcia, ktorá v dejinách racionalizmu má významnú úlohu. O analytickom alebo syntetickom charaktere súdu rozhoduje konštitúcia pojmu. Výrok „Diamant reže sklo“, alebo v subjektovo-predikátovej podobe ako súd „Diamant je sklorežúci“ je analytickým pre toho, kto túto vlastnosť už spoznal a začlenil ju do svojho pojmového obsahu označeného termínom „diamant“. To sa prejaví aj príslušnou formou konania. Avšak ten, kto objavuje túto vlastnosť diamantu po prvý raz a svoju skúsenosť formuluje výrokom „Diamant reže sklo“, vyslovuje syntetický súd, pričom v oboch prípadoch ide formálne i obsahovo o ten istý výrok. Kritérium analytčnosti či syntetičnosti je teda v okolnostiach mimo obsahu súdu. Tento relativizmus možno ostatne odvodiť aj od samého Kanta, keď hovorí o obohacovaní, rozširovaní poznania a záleží iba od toho, ako toto rozširovanie pochopíme.

Teória pojmu, chápanie jeho genézy, štruktúry i funkcie je zrejme kľúčovou záležitosťou. Absolútne rozlišovanie analytčnosti a syntetičnosti by bolo oprávnené iba vtedy, ak by sa prijal racionalistický predpoklad uniformity pojmov. Výrok vznikajúci analýzou logického subjektu je analytickým iba v rozsahu danej štruktúry pojmu a za predpokladu, že poznávajúci subjekt je schopný túto analýzu uskutočniť. Hodnota takéhoto výroku môže byť iba explikatívno-psychologická a platí o ňom to, čo o dedukcii vôbec, totiž, že neprekračuje rámec východiskových poznatkov, ale ich iba spresňuje a uvádza do intencionalne aktuálnych súvislostí. Obohatenie poznania, novosť vyplýva z toho, že v zornom poli psychologickej prítomnosti sa nachodia iba určité aspekty, fragmenty komplexnej skúsenosti a ostatné treba oživovať, často veľmi namáhavo. Tu vystupuje do popredia funkcia pamäti ako koordinujúceho činiteľa.

Pojem a vec. Stotožňovanie pojmu s jeho predmetným protipólom, prípadne predpoklad, že každý pojem má svoj predmetný protipól býva základom argumentácie vedenej z určitých ontologických pozícií. Teória pojmu zasahuje i do ontológie a tu sa jasne ukazuje spätosť gnozeologickej, logickej i ontologickej problematiky. Nerozlišovanie pojmu a jeho predmetného protipólu môže byť vyprovokované okolnosťou, že to isté slovo používame na označenie pojmu ako prvku vedomia i na označenie jeho predmetného denotátu. Napríklad slovo „rastlina“ je názvom pojmu, ale súčasne aj objektívnej živej organickej štruktúry. Zo samého výroku „Rastlina má v zemi koreň“ ešte nevyplýva, či explikujeme pojem rastliny, alebo či hovoríme o rastline-veci. Zmysel tohto výroku je určený výrokovým kontextom, prípadne výrokovou situáciou.

Pri pravdivom pojme predpokladáme, že jeho obsah a predmet sa kryjú, pričom samozrejme ide o dve odlišné „veci“. Termín „vec“ patrí medzi veľmi mnohознаčné výrazy. Obyčajne označuje širokú triedu predmetov viditeľných, hmatateľných, konzistentných, slovom materiálnych. Nejde nám teraz o rozvádzanie definície veci, ale iba o konštatovanie, že z pojmu veci a veci-materie vyplývajú principiálne odlišné konzekvencie, ktoré sme naznačili pri zmienke o materiálnej a gnozeologicko-logickej analýze a syntéze. Z materiálnej analýzy „vyplývajú“ empirické, syntetické sudy a predpokladáme, že ich vyplýva veľmi mnoho. Naproti tomu z analýzy pojmu môžu vyplývať len dôsledky, konklúzie, podmienené obsahom (definíciou) pojmu a jeho štrukturálnymi súvislosťami. Nezáleží na tom, či ide o jednu vec, alebo stav, či komplex vecí. Sám termín „vyplývanie“ má zreteľne dva významy. Pri pojme a obsahu poznania ide o logické vyplývanie, pri materiálnej veci o kauzálne vyplývanie, prípadne induktívny záver. Výrok „Obloha je zamračená“ má logické dôsledky napríklad v negácii „Obloha nie je jasná“, a v empiricko-kauzálnom ohľade vo výroku „Pravdepodobne bude pršať“. Situáciu komplikuje ešte skutočnosť, že sám výrok môžeme považovať za fakt, vec. Výrok „Súčasný kráľ Francie je holohlavý“ je síce vďačným predmetom sémanticko-logickej analýzy, ale za určitých okolností môže byť pre psychiatra závažným podkladom diagnózy duševnej normálnosti jeho autora.

Myšlienková analýza sa môže zásadne vzťahovať iba na pojmy a predstavy ako elementy vedomia. I keď vedomie je pritom upriamené na „skutočné“ veci, myšlienková, racionálna analýza neznamená kauzálny zásah do materiálnej veci. Analytické sudy v tomto zmysle sú výsledkom disociačného procesu, reflexie. O exaktné definovanie pojmov sa usiluje veda a v tom je jej špecifikum, ale aj v jej rámci treba rozlišovať empirické pojmy, vzťahujúce sa na vonkajší svet, a formálne pojmy, ktorých obsah je stanovený postulatívne. V praktickom každodennom živote narábame však s veľkou skupinou pojmov zatažených nekognitívnymi zložkami, ktoré sú syntézou skúsenosti a regulátorom konania. Ich analýza predstavuje osobitný problém. Logická analýza pojmu nemôže zájsť ďalej ako dovoľujú hranice definície. Jej konečným cieľom môže byť len zistenie identity definienda a definiensu. Ak by sme chceli skúmať reálnu oprávnenosť definície, či totiž definované-mu pojmu aj skutočne zodpovedá nejaká vec, prekračujeme kompetenciu logickej analýzy a formulujeme syntetické výroky.

Analytičnosť a logická pravda. Termín „logická pravda“ je obsahove natoľko odlišný od pravdy ako zhody poznatku (výroku) a skutočnosti, že je odôvodnené použiť označenie „logická správnosť“. Logická i gnozeologická pravda majú však spoločné to, že *platia*. Pripisuje sa im noetická hodnota, a to tak, že logickým pravdám prináleží absolútna platnosť a materiálnej, empirickej pravde kontingentnosť. To, že logické pravdy sú také všeobecné, že sú od obsahu nezávislé a že ich nedeformuje psychologický relativizmus, bolo podporou ontologického idealizmu, uznávania oblasti večných ideí a právd. Klasickým príkladom jednoty racionalizmu ako gnozeologickej teórie a objektívneho idealizmu je platonizmus.

Vedeckou disciplínou, zaoberajúcou sa problematikou logickej pravdy, je logika. Špecifičnosť predmetu jej skúmania určuje jej osobitné miesto v systéme vied ako *formálnej* vedy. Problematika logickej pravdy je relevantná vzhľadom na našu tému preto, lebo viacerí autori stotožňujú analytičnosť a logickú aktivitu a za analytické sudy považujú všetky sudy získané a overené logickými prostriedkami. Správnosť analytických výrokov sa overuje špecificky logickými kritériami, ktoré nehovoria o faktickom stave, o skutočnom obsahu, ale iba o logickej nevyhnutnosti. Logika neskúma a ani nemôže svojimi prostriedkami overovať pravdivosť východiskových téz. Tie sa jednoducho prijímajú a úlohou logiky je formulovať logické konzekvencie. Charakteristickým znakom logickej platnosti je jej nezávislosť od obsahu, aplikovateľnosť na veci existujúce i mysliteľné. Z gnozeologického stanoviska je zaujímavý rozbor logických noriem a kritérií logickej správnosti.

Ideál jasnosti, exaktnosti spĺňa uzavretý deduktívny systém s hierarchiou axióm, teorém a konklúzií. Ako čistý formálny typ by bol tvorený iba súhrnom formačných pravidiel. Každý konkrétny deduktívny systém obsahuje i predmetnú zložku. Ak sú parciálne výroky odvodené z východiskových téz v súlade s logickými pravidlami, sú logicky pravdivé. Či sú pravdivé aj materiálne gnozeologicky, to je druhá otázka, ktorú logika nerieši. V prípade, že premisy sú pravdivé, pravdivým bude aj logicky odvodený dôsledok. Deduktívne systémy nevyklučujú pojmový obsah empirickej povahy. Názor, že analytické postupy a deduktívne systémy sa týkajú ideálnej skutočnosti, kým empirické pravdy a indukcia materiálnej skutočnosti, vychádza z dualistických metafyzických predpokladov. Takto vznikol klasický kantovský problém možnosti syntetických súdov a priori, ktorý sa z hľadiska iných filozofických východísk môže javiť ako pseudoprávny problém.

Kritériami logickej správnosti sú evidentné vety, nazývané tradične *logické zákony*. Tie nemožno považovať za axiomatické východiská deduktívnych systémov. Sú to neobsahové kritériá, a preto nemožno z nich odvodzovať konzekvencie, ale iba *podľa* nich. V našich súvislostiach je dôležitá otázka o vzťahu logickej sféry a analytičnosti. Viacerí autori za analytické považujú také sudy, výroky, pravdy, ktorých verifikácia je čisto logická, teda realizuje sa logickými prostriedkami a je redukovateľná na logické zákony ako najvyššie kritériá. Z toho však vyplýva, že tieto kritériá už nemôžu byť analytickej povahy.

Interpretácia obsahu a zmyslu logických zákonov je zrejme metalogická záležitosť, ktorou sa zaoberá gnozeológia i metafyzika. Jadrom týchto úvah sú analýzy termínov obsiahnutých v názvoch logických zákonov, identita, protirečenie, vylú-

čenie tretieho, ktoré možno považovať za podstatu racionality, logická. Naše poznámky k tejto tematike majú za cieľ poukázať na to, že logické zákony nemožno považovať za vedecké zákony postihujúce objektívne dianie, ale za formuláciu bezobsahovej teoretickej evidencie.

Identita je limitná miera podobnosti, zhodnosť. Je to vzťah jednak jedného prvku k sebe samému, jednak vzťah dvoch alebo viacerých prvkov. Oba prípady však predpokladajú rôznosť, a to minimálne aspoň v časovo-priestorovom ohľade. Identita jedného predmetu znamená zachovanie jeho vlastností v rôznych okolnostiach. Identita viacerých prvkov znamená možnosť ich nahrádzania, ktorá je aj kritériom identity. Nahrádzanie možno realizovať bez zvyšku v ideálnej sfére geometrie. Vo fyzickom svete už aj priestorová odlišnosť (poloha) má za následok zrušenie identity, lebo predmety získavajú nové vlastnosti. Z princípu zmeny vyplýva, že ani sám predmet nie je totožný so sebou. Otázku, či môžu existovať dva presne rovnaké identické predmety, zodpovedal *Leibniz* i iní tak, že každý predmet je zásadne jedinečný. Tieto argumenty presvedčajú, že hľadať ontologické zdôvodnenie princípu identity ako logického zákona je márne.

Ani v logickom ohľade nie je identita absolútna forma, lebo je dialekticky spojená so svojou negáciou, rozdielnosťou. Výrok $A = A$, ktorým symbolizujeme logický zákon identity, je prázdnu, ničnehovoriacou schémou. Identita má v logike zmysel ako jednota subjektu a predikátu (v súde) alebo ako sémantická rovnakosť a zameniteľnosť definiensu a definienda (v definícii). Ak táto identita má byť kritériom analytičnosti, potom analytické výroky by mali byť tautológiami. V súvislosti s tým vzniká otázka, či tautológie sú vôbec možné a ak áno, aká je ich poznávacia hodnota.

Tradičnú koncepciu analytičnosti opierajúcu sa o zameniteľnosť definiensu a definienda podrobil kritike *Quine* (*Two Dogmas of Empiricism*, Zborník *From a Logical Point of View*, Cambridge, Mass., 1953) a poukázal na to, že dva termíny môžu byť síce zameniteľné, ale obsahove nemôžu byť totožné. Uvádza dva výroky: „Žiaden neženatý muž nie je ženatý“, „Žiaden slobodný mládenec (bachelor) nie je ženatý“. V prvom prípade ide o analytičnosť čistého typu, v druhom sa termín „neženatý“ nahrádza synonymným výrazom „slobodný mládenec“. Problematickou je práve synonymia slobodný mládenec = neženatý. Veľká časť definícií sú explikácie so zámerom konštatovať zaužívanú synonymiu. Úplná synonymia sa môže zaviesť iba v konvenčných postulatívnych definíciách. *Leibnizov* ideál nahraditeľnosti za podmienky zachovania pravdy považuje *Quine* za abstraktnú požiadavku, ktorú však ťažko realizovať v konkrétnom jazykovom kontexte. Exaktné rozlíšenie medzi analytickými a syntetickými súdmi na základe kritérií navrhnutých *Carnapom* a novopozitivistami považuje za diskutabilné a ovplyvnené implikovanými metafyzickými predpokladmi.

O hodnote tautológií sa vyjadril *Wittgenstein* tak, že sú síce bez zmyslu, ale nie sú nezmyselné (*Tractatus logico-philosophicus*. London 1922, 4. 4611). Nevyjadrujú situáciu stav, nehovoria o objektívnej skutočnosti, ale sú súčasťou nášho vyjadrovacieho aparátu. Je už v povahe jazykového systému, že disponuje prostriedkami na vyjadrenie tautológií pri definovaní, pomenovaní, bez čoho jazyk

nie je vôbec možný. Takto sa celý problém dostáva do sémantických polôh naznačených Quinom. Keď jeden výraz nahradíme druhým, alebo jeden obsah dvoma alebo viacerými rozdielnymi výrazmi, čo sa aj bežne robí, pretože absolútne tautológie typu $A = A$ (Strom je strom) nemajú ani praktický ani teoretický význam, o tautológii môžeme hovoriť iba za predpokladu stanovenia synonymity týchto výrazov. Či výrok $2 + 3 = 5$ je analytický alebo syntetický, či je tautológiou, alebo nie, závisí od stanovenia pravidiel tvorenia číselného radu a od postulovania významu operátorov $+$, $=$. Ak určíme princípy kalkulu, potom všetky výpovede formulované podľa nich sú analytické a ich verifikačné kritériá sú jedine v definícii pojmov a operácií.

Protirečivosť je ďalším kritériom analytičnosti a znamená nemysliteľnosť platnosti opačného súdu. Termín „protirečivosť“ nie je jednoznačný. Relatívna protirečivosť je vlastnosť určitého súdu popierať svoju negáciu, pričom nezáleží na kvalite súdu, lebo pozitívny súd je tak isto protirečivý negatívnemu súdu ako negatívny pozitívnemu. *Absolútna* protirečivosť je evidentný formálny výrok, ktorého negácia je proti princípom rozumu. Evidentnosť vyplýva z absurdnosti opaku. Sú to napríklad disjunkcie vyčerpávajúce všetky mysliteľné možnosti. Možnosť platnosti negácie by znamenala, že v pozitívnom znení sa nevyčerpali všetky možnosti. Nemôžeme poprieť to, čo sme predpokladali, lebo to je porušenie základnej normy logična a komunikácie. Formuláciou tejto normy je zákon vylúčenie tretieho. Nemysliteľnosť tretej možnosti je len iné vyjadrenie existencie dvoch možností. Pravda, či v danej situácii existujú iba dve možnosti, je nový problém, ktorého riešenie vyžaduje osobitnú analýzu. Predstava dvoch možností vychádza z dvojhodnotového stanoviska. Tieto dve hodnoty sú tradične *pravda* a *nepravda*, alebo platnosť a neplatnosť. Neplatnosť v logicko-gnozeologickom zmysle nie je vlastne negáciou platnosti ako takej, lebo aj neplatný súd platí v tom zmysle, že platí jeho opak. Neplatnosť má však aj iný význam, a to posunutie kvality súdu, výroku do mimoteoretickej oblasti. Možno sice namietat, že takýto výrok nie je výrokom, keďže špecifikum výroku je tvrdenie alebo popieranie, lenže v našom jazykovom vyjadrení je celý rad výrazov, ktoré sú po formálnej stránke výrokmi, ale nemusia nič tvrdiť ani popierať a majú funkciu expresívno-emocionálnu. *Platnosť* ako gnozeologická hodnota, zahŕňajúca tak logickú správnosť, ako i materiálnu pravdivosť je elementárnym princípom teoretickej kognitívnej oblasti.

Z hľadiska gnozeológie je relevantné interpretovanie najvyšších kritérií teoretičnosti, rozumnosti, podľa ktorých posudzujeme zmysluplnosť výpovedí. V tomto ohľade gnozeológia prekračuje kompetenciu logiky. Logické verifikačné postupy majú hranice analytičnosti a ďalšie úvahy o poznávacej hodnote a predmetno-obsahovom zmysle výrokov i analýza samých podmienok logickej správnosti sa vyvíjajú zo sféry logiky.

Význam klasifikácie výrokov na analytické a syntetické. Exaktnosť tohto delenia a tým aj jeho zmysel znižujú nejednoznačné kritériá a hranicu medzi nimi relativizujú predovšetkým psychologický faktor, individuálnosť pojmového obsahu, konkrétna štruktúra pojmu. Rozhodujúcu úlohu pri tomto má aj i celková gnozeologická orientácia, ktorá stavia celú problematiku do rôzneho svetla. Empirické

a racionalistické východiská sa tu javia ako dve krajné možnosti. Racionalizmus predpokladá uniformitu ľudského rozumu, jednotnosť pojmov a tým aj analytických postupov. Na prvý pohľad je zrejmé, že tomuto chápaniu chýba aspekt vývinový, historický.

Niektorí autori namietajú, že klasifikácia nie je úplná a že existujú výroky, ktoré nemožno zaradiť do jednej alebo do druhej skupiny, prípadne možno ich zaradiť súčasne aj do jednej aj do druhej. W a i s m a n n udáva ako príklad výrok „Vidím svojimi očami“, ktorý spĺňa požiadavku analytičnosti v tom, že vidieť, pozeráť možno iba vlastnými očami, i požiadavku faktičnosti, že ide o moje oči. Námietky proti výrokom tohto typu sa týkajú toho, že sa zabúda na kontext, v ktorom je výrok vyslovený, lebo za určitých okolností môže byť analytický, za iných syntetický. Tento poznatok, že totiž o kvalite výroku rozhoduje nielen jeho obsah, ale aj kontext a situácia, je v súlade aj s našimi vývodmi.

Ak teda jednoznačné a absolútne rozdelenie súdov, výrokov na analytické a syntetické naráža na ťažkosti, vynára sa otázka, aký je vôbec praktický zmysel tohto delenia. Toto delenie má iste význam — tak ako každá klasifikácia — lebo umožňuje hlbšie pochopenie genézy a štruktúry výrokov. Plný gnozeologický význam má však iba v súvislosti s ostatnými problémami teórie poznania, lebo iba vtedy môžu tieto termíny dostať úplný obsah. Bez tohto začlenenia, v rámci iba formálnych kritérií je toto delenie diskutabilné a zraniteľné.

Stotožnenie analytičnosti s logickým apriorizmom a syntetická s empirickým aposteriorizmom je vcelku prijateľné, ale to, že existujú výroky s empirickým obsahom získané analyticky, nabáda k opatrnosti a k podrobnejšiemu rozboru. Treba predovšetkým rozlišovať medzi *metódou* a *obsahom*. Metóda sa kryje s genézou, odvodením, získaním, obsah je faktický denotát alebo abstrakcia.

Pojem analytičnosti ako *metódy* sa kryje s pojmom apriórnych logických operácií. Je to odvodzovanie nových súdov, výrokov na základe stanoveného kalkulu, alebo v najširšom zmysle v rámci logickej evidencie formulovanej princípmi logickej správnosti a racionality. Analytický *obsah* majú výroky formálneho charakteru, ktorých platnosť sa vzťahuje na všetko (teda jestvujúce i mysliteľné) a súčasne na nič konkrétne. Je to obsah logických zákonov a noriem. Gnozeologická funkcia tohto „obsahu“ nie je kognitívna, ale normatívna syntaktická. Či tento obsah je aj geneticky apriórny vo význame vrozený, je práve jadrom sporu medzi racionalizmom a empirizmom.

Syntetickosť ako *metóda* sa vzťahuje a označuje čistú *apercepciu* aktuálnych zmyslových dát. Je to bezprostredný vnem, zážitok. Obsah takto synteticky získaného výroku je výpoveď o psychickom fenoméne v rámci psychologickéj prítomnosti. Syntetický prvok vedomia nemožno odvodiť, ale iba vnímať, prežívať. Syntetickosť ako *obsah* je názornosť, zmyslová evidencia a verifikovateľnosť. Ak sme spomenuli, že syntetický obsah výroku nemusí byť získaný synteticky (napríklad, aby sme zistili gravitáciu na Mesiaci, nemusia sa robiť experimenty priamo na ňom), vyplýva z toho, že sám pojem empirie nie je jednoznačný a raz znamená genézu, druhý raz obsah. Otázka je, či je vôbec možný čistý synteticko-empirický obsah a aká je jeho gnozeologická funkcia. Fenomenálny empirický obsah možno

v čistej podobe iba vnímať, prežívať. Ak ho však chceme identifikovať ako *niečo* a interpretovať a komunikovať, to už predpokladá určité racionálne operácie, abstrahovanie, definovanie, klasifikáciu, pomenovanie a čistota syntetičnosti je tým porušená. Podobné námietky sa týkajú aj čistej analytičnosti.

Absolútna analytičnosť a syntetičnosť sú zrejme idealizované typy, aspekty, ktoré sa vo svojej čistote v živom poznávaní nevyskytujú. Neexistuje *čistá* forma poznania, ktorá by sa aspoň geneticky a historicky nedala zakotviť na empirii v dimenziách individua i rodovo-ludských. Jednotlivec môže chápať súhrn noriem racionality v rámci svojej generácie, prípadne v širšom kultúrnom celku, ako niečo dané a univerzálne. Toto je napokon aj mierou racionality a *normálnosti* osobnosti v danom prostredí v intelektuálnom ohľade. Pravda, vo vývine jednotlivca i spoločnosti sú štádiá, keď nie sú splnené predpoklady a podmienky racionálneho teoretického poznávania a komunikácie. Analytičnosť ako aspekt a metóda poznávania, jej hĺbka i dosah nie je teda nijaká vrodená vlastnosť ako metafyzická vlastnosť rozumu a intelektu vôbec, ale je to schopnosť podmienená historicky, kultúrno-civilizačne a predovšetkým rozsahom empirického poznania, diferencovanosťou praktickej aktivity.

ПОНЯТИЕ, АНАЛИТИЧЕСКИЕ И СИНТЕТИЧЕСКИЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ

Ян Коцка

Проблема аналитических и синтетических высказываний не является лишь вопросом классификации и ее обоснованности, но сложной проблематикой, касающейся основных категорий теории познания. Кантовское различие аналитических и синтетических суждений связано с его пониманием априорного и апостериорного аспектов познания. Кант в ином виде и в иной связи развил проблему, выдвинутую Аристотелем, Лейбницом и Юмом, а именно проблему абсолютной (необходимой) истины и истины контингентной (вероятности). Исходные положения Канта вытекают из метафизических предпосылок, отмеченных традиционным немецким рационализмом, понимающим понятие как сверхсубъективный трансцендентный элемент познания. Однако если мы понимаем понятие как состояние, т. е. как относительное завершение познания и одновременно как отправной пункт для дальнейшего познавания, то подчеркиваем психологический элемент, релятивизирующий аналитичность и синтетичность высказываний. Если бы существовал совершенный всезнающий дух, то все его высказывания были бы аналитические. Мысленный анализ может относиться лишь к понятиям как элементам познания. Аналитические высказывания, как результат анализа логического субъекта, являются, собственно говоря, рефлексией и не означают обогащения содержания познания. Истинностное значение аналитических высказываний проверяется специфически логическими средствами, основой которых являются так наз. логические законы.

Точность деления суждений на аналитические и синтетические уменьшают неодинаковые критерии. Предел между ними релятивизирует прежде всего психологический фактор, индивидуальность понятийного содержания. Решающую роль играет также общая гносеологическая ориентация, которая своеобразно ставит всю проблематику. Рационализм

предполагает унификацию человеческого разума, понятий и аналитических операций. Некоторые авторы далее возражают, что данная классификация не является полной, так как существуют высказывания, которые не являются ни аналитическим, ни синтетическим, или являются одновременно и теми и другими. Различение аналитических и синтетических суждений имеет несомненно практическое значение, но полный смысл оно имеет лишь в связи с общей гносеологической ориентацией и теорией. Кардинальным является исходное понимание понятия, его генезиса, структуры и функции. Абсолютная аналитичность и синтетичность являются идеализированными аспектами, типами, которые в процессе живого познания в таком виде не встречаются. Аналитичность как априорная деятельность разума, ее глубина и теоретическое значение, не является каким-то метафизическим врожденным свойством человеческого интеллекта, но представляет собой способность, обусловленную функционально и по содержанию культурным развитием цивилизации.

NOTION, ANALYTICAL AND SYNTHETICAL EXPRESSIONS

Ján Kocka

The problem of analytical and synthetical judgements is not only a question of classification and of its adequacy but is a complex problem that touches the basic categories of the theory knowledge. Kant's distinction of the analytical and synthetical statements links with his conception of the a priori and aposteriori aspects of knowledge. Kant elaborated a problem that was set forth in a different form and context by Aristotle, Leibniz and Hume. It was the problem of the absolute (necessary) truth and of the contingent (probable) truth.

Kant's starting points result from the metaphysical assumptions affected by the traditional German rationalism that understands notion as an over-subjective transcendental element of knowledge. But if notion is understood as a stage, i. e. as a relative end of knowledge, these are an articulated psychological element that makes the quality of analytical and synthetic statements relative. Providing an accomplished omniscient spirit existed all his statements would be analytical. An analysis of thought may be related only to notions as elements of knowledge. Analytical expressions that are the result of the analysis of logical subjects are actually reflections and do not enrich the content of our knowledge. The validity of analytical expressions is verified by logical means and their basis are the so called logical laws.

The exactness of drawing a line between the analytical and synthetical statements is weakened by diverse criterias. First of all, the psychological factor in the notion content, makes the dividing line very relative. A decisive role is also played by the whole epistemological orientation that sets all problems in a characteristic light. Rationalism assumes the uniformity of human reason, notions, and analytical procedures. Further some authors protest that this classification is not complete as there are expressions that are neither analytical nor synthetical. Or they may be both analytical and synthetical at the same time.

The distinction between the analytical and synthetical statements is of a practical significance but its full meaning lies only in their linking with the whole epistemological orientation and theory. The initial conception of notion, its origin, structure, and function is the fundamental question. The absolute analyticity and syntheticity are idealised aspects that do not appear in actual knowledge in this form. Analyticity as human theoretical activity is not a metaphysical, inborn quality of human intellect but a capacity depending on general cultural development.